

Csillagászat története

Tudósportrék festője: Edvi Illés Ödön

A tudományoknak nemcsak azok lehetnek a barátai, támogatói, akik akár passzív érdeklődőként, akár aktív észlelő, gyűjtögető amatőrként járulnak hozzá az ismeretek bővítéséhez. E szűk körülhatároláson túl nem szabad megfélemlíteni azokról sem, akik híres és kevésbé híres tudósok portréjának megörökítésével hozzájárulnak a tudományok történetének jobb ismeretéhez. A festő, aki egyes személyiségek arcát rögzíti, a történet- és életrajzíró, aki egy-egy személy életét tevékenységét felvázolja, egy-egy tudományág múltját megörökíti, nagyon fontos munkát végezhet. Kár, hogy az utókor többnyire megfélemledik az ő tevékenységükről.

Ezek a közé az elfeledett személyek közé tartozik Edvi Illés Ödön festőművész. Pedig neki köszönhetjük Konkoly Thege Miklós egyik legjobb mellképét, és — amint azt nemrégiben dr. Nagy Dezső, Kanadában élő geofizikus jóvoltából kiderült — tőle származik egy, az ógyallai csillagvizsgálót ábrázoló szép festmény is. Emellett a jőnévű festő fiatalon mint a Meteorológiai Intézet tisztviselője kezdte pályafutását, tehát maga is tudományos úton indult.

Az Edvi Illés-család számos jó képességű festőművészt mutathat fel. Edvi Illés Ödön, aki a család festőtagjainak legifjabb nemzedékéhez tartozott, 1877. március 23-án látta meg a napvilágot a Nógrád megyei Tolmácson. Középiskoláit elvégezve a budapesti M. kir. Tudomány Egyetem matematika-fizika szakos hallgatója lett, 19 esztendőskorában pedig az Országos Meteorológiai és Földmágnassági Intézet tisztviselőinek sorába lépett. 1896-tól tiszteletbeli (fizetés nélküli), 1899. március 1-jétől öt hónapig fizetett kalkulátorként dolgozott az Intézetnél. Néhány szépen megírt cikke az akkor induló Az Időjárás c. folyóiratban jelent meg, sőt a Hol van a 0 fokú izoterma c. tanulmánya (Az Időjárás, 3. évf. 1899, 42—48. o.) német nyelven a híres Meteorologische Zeitschriftben is helyet kapott. Egy másik cikke, a teodolit alkalmazása nélkül végezhető felhőmagasság-mérésről (Az Időjárás, 2. évf. 1898, 84—87. o.) ma is érdekes lehet a légköri jelenségekkel foglalkozó amatőrök számára.

Huszonkét éves korában azonban váratlanul hátat fordított a meteorológiának. Münchenben, Párizsban lett festőművész növendék. Hazatérve hamarosan ismert művésszé vált. Több kiállításon vett részt, a Téli táj (Havas táj) c. képét a Szépművészeti Múzeum vásárolta meg. Az első világháború után is elismert festő volt. Főként tájképeket festett, alkotásait a lág, összemósódó pasztell színek jellemzik.

Ha a tudományhoz hűtlenné is lett, a tudósokhoz nem. A Meteorológiai Intézet megrendelésére elkészítette az első igazgató, Schenzl Guidó (egyébként szorgalmas amatőr csillagász), Konkoly Thege Miklós, majd a

következő igazgatók: Steiner Lajos, Róna Zsigmond, Fraunhoffer Lajos és Réthly Antal portréit. Ezek a képek az Intézet tanácstermét díszítették. Sajnos az első két kép súlyosan megsérült, a harmadik megsemmisült a második világháború során. Most került elő egy festménye, amely az ógyallai Konkoly-csillagvizsgálót ábrázolja, körülbelül 1897 körül. A kép érdekessége, hogy olyan nézetből örökíti meg a csillagdát, amelyet fényképek nem mutatnak be.

Edvi Illés Ödön nem sokkal élte túl Budapest ostromát. 1946. június 6-án húnyt el. Egykori kollégája, dr. Réthly Antal, a Meteorológiai és Földmágnassági Intézet igazgatója szép méltatásban búcsúzott a meteorológusból lett festőművésztől (Az Időjárás, 1946. 9—12. 102. o.). A szocialista realizmus kritikusai azután alaposan megfélekeztek e tehetséges festőnkről. Pedig emléke és művészete megérdemli a megbecsülést, nemcsak a képzőművészet, hanem a tudománytörténet részéről is.

BARTHA LAJOS

A dorpati obszervatórium

Tartu Észtország második legnagyobb városa. Híres egyetemi város és kulturális központ. Ennyit mindenki tud. Azt már kevesebben, hogy Tartu német neve Dorpat. Tartu a Csud-tóba ömlő Emajoe(Anya)-folyó partján fekszik, a torkolattól közel 30 km-re. 1980-ban ünnepelte városává avatásának 950. évfordulóját. E kishíján ezer év alatt észtek, oroszok, németek, svédek, lengyelek birtokolták.

Híres egyetemét 1632-ben alapították. Az oktatás 1893-ig németül, utána 1917-ig oroszul folyt. Ezután az észt lett az oktatási nyelv. Az egyetem tanárai között volt G.F.Parrot, E.Lenz, W.Struve, G.Tammann, I.Kondakov. Padjait 12 későbbi Nobel-díjas koptatta. Jelenleg itt található az Észt Mezőgazdasági Akadémia és az Észt Tudományos Akadémia, melynek elődje a Tartui Állami Egyetem.

Az Akadémiának két kara van Tartuban, köztük a minket érintő történelmi-nyelvészeti (finn-ugor egyetem) és a fizikai-matematikai. A fizikai-matematikai kar egyik szakpárját képezi az asztrofizika és légkörfizika. Felszereléséhez tartozik a Taravere nevű helység közelében felépített csillagászati észlelőközpont, melynek négy nagy kupolájában számtalan távcső és szovjet szinten korszerűnek tekinthető számítástechnikai berendezés van elhelyezve.

Ez a kissé talán hosszúra nyúlt bevezető is mutatja, hogy hol helyezkedik el az egyetem múltjában és jelenében a csillagászat. Talán még egy érdekes adalék, amely már közvetlenül az obszervatórium történetéhez kapcsolódik. Az egyetem főépülete 1804—1809 között épült. Ennek befejezése után 1810-ben tették le a csillagászati torony alapkövét, és 1813-tól már a mai formájában látható.

Az obszervatórium a város központjában (a városházától kb. 300 m-re), a Toome-hegyen található. (A hegy kifejezés ne tévesszen meg senkit. Az épület az Emajoe szintjénél 60 méterrel van magasabban. Észtország legmagasabb pontja 316 m.)

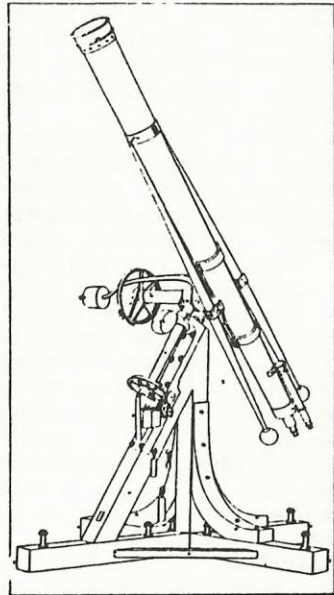
A csillagvizsgáló klasszicista épület portikusz nélkül. A főépületet fedett folyosó köti össze a mellette lévő vendégházzal. A központi rész

főle magasodó torony nem félgömb alakú kupolában, hanem hengerben végződik. Csúcsán büszkén lobog az Észti Köztársaság kék-fekete-fehér trikolorja. A torony mellett jobbra előadó és kiegészítő helyiségek vannak. Balra van az obszervatórium történetét bemutató múzeum.

A csillagvizsgáló leghíresebb igazgatója F.G.Wilhelm Struve 1813-ban obszervatórként került ide, 1829-től már igazgató. 1827-ben jelenik meg első kettőscsillag katalógusa 3112 ilyen rendszer leírásával. Struve itt határozta meg trigonometrikus módszerrel a Vega távolságát. Fia, Wilhelm Otto, mellette dolgozott 1839-ig, mikoris a csillagászat központja a pétervári egyetem pulkovói obszervatóriuma lett. Struve elköltözése után az obszervatórium dolgozói folytatták a megkezdett programokat, de számottevő eredményt már nem értek el. Dorpat elvesztette jelentőségét Pulkovóval és Königsberggel szemben.

A múzeum helyisége egykor meridián-szoba volt. A beépített meridiántávcső egy 8 cm-es refraktor 100 cm-es fókusszal. A falakat az obszervatórium történetét bemutató tablók fedik. A tárlókban csillagászati könyvek, köztük W. Struve észlelőnaplói láthatók. A múzeum legfeltűnőbb darabja az 1824-ben épített 24,4 cm-es Fraunhofer-refraktor, mely korának legkiválóbb műszere volt. (Részletes leírása megtalálható Horváth Árpád A távcső regénye c. könyvében.)

A másik sarokban egy 12 cm-es $f/14$ -es reflektor áll, mely Herschel munkáját dicséri, optikája azonban hiányzik. Látható még egy Vlagyivosztoktól 200 km-re nyugatra lehullott meteorit töredéke. A legnagyobb darab kb. 3 m hosszú, 1,5 m széles vasmeteorit, tömege 23 t volt. Az itt kiállított darab kb. 50 kg-os, alakja forgási ellipszoidszerű (30x50 cm).

A Fraunhofer-féle nagyrefraktor

Az obszervatórium főtoronyában egy századelőn (1911) készült Zeiss-refraktor található. Az objektív 20 cm átmérőjű, fókusza 2700 mm. Mechanikus óraművel van ellátva. A csillagvizsgálóhoz egy meteorológiai torony is tartozik, szintén századeleji műszerekkel. A főépülettől távolabb, a "hegy" peremén áll egy önálló torony, szintén henger alakú kupolával. Benne egy az előzőhöz hasonló kialakítású 100/1800-as Zeiss-refraktor áll.

Az obszervatórium egészén látszik, hogy nincs pénz a fenntartására. Az új csillagvizsgáló üzembehelyezésével a használat hiányában mind az épület, mind a műszerek állapota erősen leromlott. Ennek ellenére az épület még mindig impozáns, a múzeum pedig — bár kis területű — igen jó áttekintést ad az obszervatórium múltjáról.

KÁSZ LÁSZLÓ

Olvasóink írják

Levellezési rovatunkban készséggel közöljük Olvasóink leveleit, kérdéseit észlelési és távcsőkészítési témakörökről, helyt adunk munkánkkal kapcsolatos véleményüknek. Várjuk leveleiket postacímünkön: MCSE 1399 Budapest, Pf. 701/29.

Tisztelt Szerkesztőség!

A Meteor olvasói elé egy olyan eseményt kívánok tární, melyet én magam először mindennapos esetnek tartottam, így nem foglalkoztam vele különösebben.

Harmadikos tanuló vagyok a zalaegerszegi Széchenyi István Műszaki Szakközépiskolában. Szeptember 25-én hajnalban osztálytársaimmal egy budapesti kirándulásra gyülekeztünk. Fantasztikus ég volt, úgy 4-5-ös átlátszósággal. A csillagok fénye közepesen szcintillált. A Vénusz sarlója szabad szemmel is kivehető volt, de azzal a megfontolással, hogy nekem nincs ilyen jó szemem, csak hallucinálok, elhessegettem magamtól még a gondolatot is. Osztálytársaimnak megmutattam a Holdat, az Oriont és a Vénuszt. Egyiküknek nem volt elég az ujjam iránya az azonosításhoz, ezért visszakerdezett: "Az a fényes ívdarab?". Gyors tájékoztatást adtam a sarlóról, hozzátéve, hogy osztálytársamnak jó szeme van. Összesen öten voltunk, ketten láttuk a sarlót. Észlelésünk időpontja 3:50 UT.

Kocsis Antalt is tájékoztattam az esetről, aki azt válaszolta, hogy még nem hallott az általa ismert amatőröktől arról, hogy szabad szemmel látták volna a Vénusz sarlóját. Így a 40%-os arány komoly meglepetés számomra. Lehet, hogy az amatőrök olyan szerények, hogy nem közlik ilyen irányú észleléseiket? Jó lenne felmérést végezni amatőrök körében is a Vénusz-sarló szabadszemes láthatóságáról! (Csizmadia Szilárd, Zalaegerszeg)

Az alábbi levelet a Föld és Ég csillagászati rovatának utolsó szerkesztőjétől, Orha Zoltántól kaptuk.

Tisztelt Amatőr Barátaim!

Köszönetemet fejezem ki mindazoknak, akik megtisztelték beszámolóikkal, fotóikkal a Föld és Ég szerkesztőségét.

Kívánok mindenkinek további eredményes munkát és sok derült égboltot!

Üdvözlettel:

Orha Zoltán
rovatszerkesztő

Budapest, 1991. november 27.

Programajánlat

Hétfőnként ügyeletet tartunk az Uránia Csillagvizsgálóban, a 3. emeleti MCSE-helyiségben. Tagdíjbe-fizetések és Meteor-előfizetések itt is rendezhetők.

Észlelő hétvégék Ráktanyán! Január 31.—február 2. ill. február 28.—március 1. között észlelő hétvégét szervezünk Ráktanyán. Elhelyezés fűtött kőházakban. Műszereiről, étkezéséről mindenki maga gondoskodik (főzési lehetőséget biztosítunk). A részvételi díj éjszakánként 100 Ft, MCSE-tagoknak 50 Ft. További részletek az MCSE postacímén (1399 Budapest, Pf. 701/29.), a 186-2313-as telefonon ill. hétfői ügyeletünkön tudhatók meg.

Címlapunkon

a Copernicus kráter. A felvételt Dany Cardoen készítette 1980. szeptember 3-án, 406/2135-ös Newton-reflektorral.

Adok-veszek

ELADÓ 160/1350-es, igen jó üveg- anyagból készült, optikailag be- vizsgált, kvarc védőréteggel ellá- tott parabolatükör. Ára 4000 Ft. Varga Attila, 1181 Budapest, Csont- váry u. 42.

ELADÓ Csillagászati évkönyv 1960, 1967—76, 1980; Föld és Ég 1966—76 (1000 Ft); Astronomie und Raumfahrt 1989/1—2, 4—6, 1990/1—6.; Perth 70 csillagkatalógus (hmg 9,8) +5° és -90° deklináció között, (hmg 8) +35° és -90° között; 250/1800-as háromrészes távcsőtubus, 20 mm vas- tag, 170 mm-es üvegkorong, tükör- reflexessé átalakított Zenit gépváz (1000 Ft). Sigmund Tamás, 3400 Cluj- Napoca, str. Spinoasa 6, Románia.

ELADÓ egy új Zeiss Teleimator távcső komplett vagy külön, pl. a mecha- nika az állvánnyal és a 63/840-es táv- cső tartozékokkal. Csabai István, 5000 Szolnok, Bajcsy u. 16. tel.: (56) 36-798

ELADÓ új 25 mm-es Zeiss orthozopi- kus okulár 3000 Ft-ért, 16 mm-es Zeiss Huygens-okulár 1500 Ft-ért, valamint 63/840-es Zeiss lencse foglalatban 6000 Ft-ért. Berente Bé- la, 2755 Kocsér, Széchenyi u. 19.

10 CM-ES TÁVCSŐ ÁRÁÉRT 15 CM-ESET ADUNK! ELADÓ egy 150/1200-as Newton teleszkóp, vadonatúj tükrökkel, íz- léses fatubusban, két okulárral, 6x30-as keresővel, ekvatoriális szerelésű mechanikával, mindkét tengelyen finommozgatással. Ára 25 ezer Ft (olcsóbb, mint az Uránia N100-P távcsöve). Hegedűs Tibor, 6500 Baja, Pf. 766, tel.:(79)24-027

ELADÓK egyik tagtársunk 200/3000-es Cassegrain-távcsöve Star Instru- ments optikával, profi parallakti- kus mechanikával, óragéppel, kimon- dottan igényesnek. Érdeklődni az

MCSE-nél lehet postacímünkön: 1399 Budapest, Pf. 701/29. ill. hétfői ügyeletünkön.

ELADÓK egy erdélyi amatőrtársunk 25 és 35 mm-es gyári Huygens-okulárjai (700 Ft) és írisz-blendéi (400 Ft). Érdeklődni hétfőnként lehet, az MCSE-ügyeleten.

ELADÓ 16 mm-es nagy látómezejű Erf- le-okulár, képfordító Porro-prizma, sztereobenézós távcsőhöz, nagy disz- perziójú (>500 v/mm) optikai rács kollimátorlencsékkel, réssel. Lég- köri okok miatt eladó egy nagyon jó optikájú Csatlós-féle 200/3500-as Cassegrain, csővel, villával egybe- építve, horizontálisan használható (ára 20 ezer Ft); egy félkész mecha- nika építő kedvűeknek; kisebb len- csék, prizmák stb. helyben megte- kinthetők. 1992 elejétől ismert munkahelyi telefonszámom (és munka- helyem) megszűnt. Iskum József, 1041 Budapest, Rózsa u. 48.

MEGVÉTELRE keresem a Csillagászati évkönyv 1950-től napjainkig megje- lent példányait. Mérő Rita, 1145 Budapest, Bácskai u. 11.

ELADÓ A. Rükli részletes Hold-atla- sza (leírás: Meteor 1991/3.). Ára 900 Ft + postaköltség. Szabó Sándor, 8357 Sümegcsehi, Petőfi u. 1.

ELADÓK 6 mm-es szálkeresztes fordí- tós okulárok. 500 Ft/db. Rendelni lehet személyesen vagy utárvétel- tel. Imre Zoltán. hétköznap: 1117 Budapest, Irinyi u. 42. (tel.: 185- 3107); hétvégén: 9022 Győr, Árpád út 55. (tel.: (96) 10-983)

ADOK-VESEK rovatunkban legfeljebb 10 sorig díjtalanul közöljük előfi- zetőink csillagászati apróhirdeté- seit. Nem előfizetők számára a hirdetés díja soronként 50 Ft. Kér- jük, tömören fogalmazzanak!